

ROCZNIK TOMISTYCZNY
12 (2023) 2

700 ROCZNICA KANONIZACJI
ŚW. TOMASZA Z AKWINU

ROCZNIK TOMISTYCZNY

12 (2023) 2

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHES JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY

12 (2023) 2

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzusi (sekretarz / secretary), Magdalena Płotka (zastępca redaktora naczelnego / deputy editor), Dawid Lipski, Natalia Herold (internet), Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL:

Michał Zembrzusi, Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Janusz Węgrzecki, Antoni B. Stępień, Arkady Rzegocki, Jerzy Nitychoruk, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Piotr Jaroszyński, Pavol Dancák, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Artur Andrzejuk, Anton Adam

RECENZENCI / REVIEWERS

Janusz Węgrzecki, Antoni B. Stępień, Piotr Roszak, Marek Prokop, Mikołaj Krasnodębski, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Piotr Jaroszyński, Ignacy Dec, Paul J. Cornish, Imelda Chłodna-Błach, Marcin Bukała, Henryk Anzulewicz

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Elżbieta Pachciarek (j. polski), Bernice McManus-Falkowska, Ewa A. Pichola, Joanna Pyłat, Magdalena Płotka (j. angielski), Christel Martin, Iwona Bartnicka (j. francuski), Adam M. Filipowicz, Michał Zembrzusi (greka, łacina)

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Małgorzata Biegańska-Bartosiak

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2023

ISSN 2300-1976

Unikalny numer identyfikacyjny – 493506

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego

ul. Klonowa 2/2

05-806 Komorów POLSKA

www.roczniktomistyczny.pl

e-mail: redakcja@roczniktomistyczny.pl

Partner Fundacja PZU

FUNDACJA

Druk i oprawa: Sowa Sp. z o.o., ul. Raszyńska 13, 05-500 Piaseczno
www.sowadruk.pl

Spis treści

Od Redakcji (Artur Andrzejuk)..... 9

Recenzowanie w nauce

Z Antonim B. Stępnem rozmawia Artur Andrzejuk..... 11

Rozprawy i artykuły

Artur Andrzejuk

Dowodzenie istnienia Boga w metafizyce Tomasza z Akwinu. Problem „drogi z przyczynowości sprawczej” (*ex causa efficientis*)..... 19

Tomasz Pawlikowski

Czy św. Tomasz z Akwinu korzystał z *De veritate* Roberta Grosseteste’a? Punkty styczne w nauczaniu o prawdzie obu myślicieli 33

Michał Zembrzuski

Metafizyka substancji duchowych w *Quaestiones de spiritualibus creaturis*..... 55

Henryk Majkrzak

Cuda Jezusa Chrystusa w objaśnieniu św. Tomasza z Akwinu..... 75

Artur Andrzejuk

Antropologia filozoficzna w teologii św. Tomasza z Akwinu..... 87

Magdalena Płotka

Tomasz z Akwinu o gniewie i jego moralnym uzasadnieniu w *S. th.* I-II, q. 46-48 i II-II, q. 158 103

Izabella Andrzejuk

Problematyka kontemplacji w tekstach Tomasza z Akwinu. Wybrane zagadnienia..... 115

Małgorzata Łuszczczyńska

Ius et lex, czyli rozważania świętego Tomasza z Akwinu nad prawem..... 129

Bartosz Zalewski

Podmiot legitymowany do tworzenia prawa według św. Tomasza z Akwinu. Próba egzegezy *Summy teologii* I-II, q. 90, a. 3 149

Adam Machowski

Aktualność filozofii politycznej Akwinaty. Ostrzeżenia epistemologiczne z XIII wieku 163

Bartosz Adamski

Gdyby miłość była konieczna. Kilka uwag o konieczności miłości i wolności Boga w dziele stworzenia według św. Tomasza z Akwinu 181

Przemysław Artemiuk

Dlaczego teolog fundamentalny powinien czytać św. Tomasza z Akwinu?..... 191

Jacek Banaś

Św. Tomasz z Akwinu o znaczeniu prawdy i mądrości oraz roli nauczyciela w zdobywaniu wiedzy, czyli co ważnego może wnieść filozof średniowieczny do współczesnej edukacji..... 215

Bożena Listkowska	
Miłość niemożliwa? Analiza ujęć relacji człowiek-zwierzę w filozofii św. Tomasza z Akwinu i tomizmie konsekwentnym Mieczysława Gogacza	227
Martyna Kozakiewicz	
Czy Joseph Ratzinger zajmował się teologią Akwinaty?	247
Dawid Lipski	
Why Human Being is a Composite of a Plurality of Forms? – John Pecham’s Arguments	261
Valentine Aghoghophia Ovie	
Aquinas on the Fullness of the Grace of Mary	271

Edycje i tłumaczenia

Bartłomiej Uzar, Konstanty Milancej, Jan Siwierski	
Matteo Liberatore i jego metafizyka. Wstęp do tłumaczenia	285
Matteo Liberatore	
Metaphysica generalis seu ontologia / Metafizyka ogólna albo ontologia	291

Sprawozdania i recenzje

Dominika Rejewska	
Sprawozdanie. Sympozjum tomistyczne w 700-lecie kanonizacji św. Tomasza z Akwinu	331
Michał Zembrzusi	
Tomizm na XII Polskim Zjeździe Filozoficznym w Łodzi	343
Katarzyna Werkowicz	
Tożsamość lidera i jego etyczna formacja. Recenzja: Piotr Paweł Orłowski, <i>Tożsamość lidera i jego etyczna formacja z perspektywy traktatu św. Tomasza z Akwinu o rządach Bożych (S.Th., I, 103-119)</i>, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022	347
Artur Andrzejuk	
Wśród ksiązek o Tomaszu z Akwinu. Recenzja: Eleonore Stump, <i>Akwinata</i>, tłum. Piotr Lichacz, Poznań-Warszawa 2022 (oryginał: Eleonore Stump, <i>Aquinas</i>, London and New York 2003).	367
Ewa A. Pichola	
Realizacja zadań edukacyjnych i wychowawczych przez nauczyciela filozofii w szkole średniej. Recenzja książki Agnieszki Gondek <i>Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej</i>, Warszawa 2021, s. 254	387
Nota o Autorach.....	395

Table of Contents

Editorial (Artur Andrzejuk)	9
Peer review in science	
Artur Andrzejuk's Interview with Antoni B. Stępień	11

Dissertations and articles

Artur Andrzejuk	
Proof for the Existence of God in Metaphysics of Thomas Aquinas. Problem of "the efficient cause" (<i>ex causa efficientis</i>).....	19
Tomasz Pawlikowski	
Does St. Thomas Aquinas Used Robert Grosseteste's <i>De veritate</i> ? Common Elements in Their Teaching About the Truth.....	33
Michał Zembrzuski	
The Metaphysics of the Spiritual Substances in <i>Quaestiones de spiritualibus creaturis</i>	55
Henryk Majkrzak	
Miracoli di Gesu Cristo secondo san Tommaso d'Aquino	75
Artur Andrzejuk	
Philosophical Anthropology in Theology of St. Thomas Aquinas.....	87
Magdalena Płotka	
Thomas Aquinas on Anger and its Moral Justification (<i>S. th</i> I-II, q. 46-48 and II-II, q. 158)	103
Izabella Andrzejuk	
Problem of Contemplation in the Texts of Thomas Aquinas. Chosen Aspects	115
Małgorzata Łuszczczyńska	
<i>Ius et lex</i> , or the Thoughts of Saint Thomas Aquinas on Law.....	129
Bartosz Zalewski	
A Legislator According to St. Thomas Aquinas. An Attempt at Exegesis of <i>Summa theologiae</i> I-II, q. 90, a.3	149
Adam Machowski	
The actuality of Aquinas' Political Philosophy. Epistemological Warnings from the Thirteenth Century	163
Bartosz Adamski	
If Love was Necessary. A Few Words on the Necessity of Love and the Freedom of God in the Act of Creation in St. Thomas Aquinas	181
Przemysław Artemiuk	
Why a fundamental Theologian Should Read St. Thomas Aquinas?.....	191
Jacek Banaś	
St. Thomas Aquinas on the Importance of Truth and Wisdom and the Role of a Teacher in Acquiring Knowledge, or what the Medieval Philosopher Can Bring to Modern Education.....	215

Bożena Listkowska	
Impossible love? Analysis of the Human-Animal Relationship in the Philosophy of St. Thomas Aquinas and Consequential Thomism of Mieczysław Gogacz	227
Martyna Kozakiewicz	
Was Joseph Ratzinger Involved in the Study of Aquinas' Theology?.....	247
Dawid Lipski	
Why Human Being is a Composite of a Plurality of Forms? – John Pecham's Arguments.....	261
Valentine Aghoghophia Ovie	
Aquinas on the Fullness of the Grace of Mary.....	271

Editions and Translations

Bartłomiej Uzar, Konstanty Milancej, Jan Siwierski	
Matteo Liberatore and his metaphysics. Introduction to translation	285
Matteo Liberatore	
Metaphysica generalis seu ontologia / General Metaphysics or Ontology.....	291

Reports and Reviews

Dominika Rejewska	
Report. Thomistic Symposium on the 700th Anniversary of the Canonization of St. Thomas Aquinas	331
Michał Zembruski	
Thomism at the 12th Polish Philosophical Congress in Łódź	343
Katarzyna Werkowicz	
Leader's Identity and Ethical Formation. Review: Piotr Paweł Orłowski, <i>Tożsamość lidera i jego etyczna formacja z perspektywy traktatu św. Tomasza z Akwinu o rządach Bożych (S.Th., I, 103-119)</i> , Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022	347
Artur Andrzejuk	
Among the Books On Thomas Aquinas. Review: Eleonore Stump, <i>Akwinata</i> , transl. Piotr Lichacz, Poznań-Warszawa 2022 (oryginal: Eleonore Stump, <i>Aquinas</i> , London and New York 2003).....	367
Ewa A. Pichola	
Implementation of Educational and Pedagogical Tasks by a Philosophy Teacher in High School. The Review of the Book by Agnieszka Gondek <i>Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej</i> , Warszawa 2021, s. 254	387
Note about authors.....	395

Podmiot legitymowany do tworzenia prawa według św. Tomasza z Akwinu. Próba egzegezy *Summy teologii* I-II, q. 90, a. 3

Słowa kluczowe: *lex*, św. Tomasz z Akwinu, *causa legis*, *legem facere*

I. Uwagi wprowadzające – działalność prawotwórcza jako *causa legis* oraz *legem facere*

Celem prezentowanego opracowania jest dokonanie egzegezy rozważań św. Tomasza z Akwinu zawartych w *Summie teologii* I-II, q. 90, a. 3, a wskutek tego ustalenie, jakie cechy wedle Doktora Anielskiego spełniać musi podmiot kompetentny do stanowienia prawa (*legem facere*) w jego istotnym znaczeniu. Problem kompetencji do stanowienia praw jest bowiem analizowany przez Akwinatę w ramach rozważań na temat istoty prawa (*de essentia legis*), którym poświęcona jest cała kwestia

90 części I-II *Summy teologii*. Determinuje to w sposób oczywisty kontekst interpretacyjny, w którym powinno się umieścić analizę Tomaszowego pytania o podmiot legitymowany do stanowienia praw. Na początek warto zwrócić uwagę, że jest ono nieco inaczej postawione we wstępie do traktatu o prawie, gdzie św. Tomasz wskazuje, iż rozważania nad istotą prawa wiążą się m.in. z koniecznością odpowiedzi na pytanie *de causa eius*, a zatem – tłumacząc dosłownie – „o jego przyczynę”¹. Nato-

Dr Bartosz Zalewski – adiunkt w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

¹ *S. th.*, I-II, q. 90, pr.

miast odmienne sformułowanie pojawia się w treści analizowanego artykułu 3 kwestii 90, gdzie Doktor Anielski konsekwentnie pisze o „tworzeniu prawa” – *legem facere*.

Obydwa sformułowania mają jednak charakter bliskoznacznym, jeżeli tylko uwzględnimy kontekst Tomaszowych rozważań. Analizując pytanie *de essentia legis*, Akwinata rekonstruuje wszystkie elementy istotne (tj. *essentialia*), które składają się na zjawisko określone przez siebie jako *lex*, czyli prawo w znaczeniu przedmiotowym². Do elementów tych zaliczamy – ogólnie rzecz ujmując – cztery: [1] prawo jest nakazem rozumu, [2] mającym na celu dobro wspólne, [3] ustanowionym przez legalną władzę, [4] promulgowanym, a zatem podanym do wiadomości poddanych³. Dwa pierwsze z nich określić możemy jako elementy materialne, a dwa kolejne – jako mające zasadniczo charakter formalny⁴. Już jednak w tym miejscu zwrócić należy uwagę, że pytanie o przyczynę prawa (*causa legis*), może być rozumiane jako tożsame z pytaniem o podmiot legitymowany do jego tworzenia (*facere legem*) jeżeli tylko powiązemy je z tele-

ologicznym wymiarem fenomenu, jakim jest prawo. Przyczyna prawa musi być zatem rozpatrywana w kontekście jego celu, na co św. Tomasz zwraca uwagę, gdy rozważając problem celu prawa posługuje się sformułowaniem *causa finalis*, co oznacza nie tyle „ostateczną przyczynę”, ile wręcz „przyczynę celową”⁵. Jakkolwiek zatem *prima facie* wydawać by się mogło, że pytanie o podmiot legitymowany do stanowienia praw ma charakter formalny (podobnie jak pytanie o konieczność promulgacji praw), to takie postrzeganie całego zagadnienia jest złudne. Na pytanie o to, kto może tworzyć prawa, a zatem być ich przyczyną, Tomasz udziela odpowiedzi, która nasycona jest konkretnym ładunkiem aksjologicznym determinowanym teleologicznym wymiarem prawa.

Nim jednak zajmiemy się problemem tym w bardziej szczegółowy sposób, należałoby zasygnalizować jeszcze drugi kontekst wynikający z całokształtu rozważań św. Tomasza nad istotą prawa. Chodzi mianowicie o racjonalny charakter prawa, które św. Tomasz określa jako „coś przynależnego rozumowi” (*aliquid rationis*) lub bardziej precyzyjnie

² Tym samym św. Tomasz z Akwinu formułuje definicję realną prawa – a zatem swoistą sumę elementów koniecznych do zaistnienia zjawiska definiowanego. Zob. w szczególności: Cz. Martyniak, *Obiektywna podstawa prawa według św. Tomasza z Akwinu*, w: tenże, *Dzieła*, red. R. Charzyński, M. Wójcik, Lublin 2006, s. 27 i n.; M. Łuszczczyńska, *Ubi ratio, ibi ius. Doktryna prawna świętego Tomasza z Akwinu*, Lublin 2013, s. 88 i n. W literaturze przedmiotu zastosowane w niniejszym opracowaniu pojęcie „elementów istotnych” zastępowane jest również tożsamą formułą „elementów konstytutywnych”. Zob. P. Roszak, J. Wólkowski, *Istota prawa według św. Tomasza z Akwinu*, „Kultura Prawna”, 2/1 (2019), s. 43.

³ Zob. *S. th.*, I-II, q. 90, a. 3: „(...) *rationis ordinatio ad bonum commune, ab eo qui curam communitatis habet, promulgata*”.

⁴ Por. J. Donnelly, *Natural Law and Right in Aquinas' Political Thought*, „Political Research Quarterly” 33/4 (1980), s. 520.

⁵ Zob. *S. th.*, I-II, q. 90, a. 2, ad 2. Tak też zwrot ten tłumaczy Cz. Martyniak: *Dzieła*, s. 34. Por. także: J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s.v. *causa finalis*, s. 138.

jako „nakaz rozumu” (*ordinatio rationis*) bądź „orzeczenie rozumu” (*dictamen rationis*)⁶. Prawo tworzyć mogą zatem jedynie byty rozumne, gdyż ono samo stanowi akt rozumu, nie zaś woli lub tym bardziej wyraz instynktu samozachowawczego⁷. Warto zwrócić uwagę, że również adresatami prawa, rozumianego jako „reguła i miara” (*regula et mensura*) postępowania, są wyłącznie byty rozumne⁸, co ma szczególne znaczenie dla prawidłowej rekonstrukcji Tomaszowej koncepcji prawa naturalnego⁹. Trafnie wskazuje François Daguët, że w ujęciu św. Tomasza prawo to „światło dane woli przez rozum, aby poprowadzić ją w dochodzeniu do wolnego czynu”¹⁰.

Dostrzegalne jest zatem, iż różnica między pojęciami *causa legis* oraz *legem facere* w kontekście pytania o podmiot legitymowany do tworzenia praw jest niezwykle subtelna. *Causa legis* oznacza „przyczynę prawa” rozumianą jako akt rozumu podmiotu kompetentnego do stanowienia prawa w jego istotnym

(właściwym) znaczeniu, które determinowane jest przede wszystkim celem prawa. Jest to dostrzegalne nie tylko przy analizie sposobów tworzenia prawa ludzkiego (*lex humana*), ale również przy ustalaniu relacji między prawem wiecznym (*lex aeterna*), jako jedynym, które wedle Akwinaty ma samoistny charakter (istnieje *per se*), oraz pozostałymi rodzajami praw, istniejącymi poprzez partycypację w prawie wiecznym. Przykładowo prawo naturalne, w ujęciu Tomaszowym oznacza rozumową partycypację w prawie wiecznym (*..participatio legis aeternae in rationali creatura lex naturalis dicitur*)¹¹. Natomiast prawo wieczne utożsamia Akwinata z samym Bogiem (*finis divinae gubernationis est ipse Deus, nec eius lex est aliud ab ipso*)¹². Szczególnie w tym kontekście zrozumiałe staje się szerokie pojmowanie terminu *causa legis* – prawo wieczne, a zatem sam Bóg, stanowi przyczynę (*causa*) prawa naturalnego, które istnieje wyłącznie poprzez uczestnictwo (partycypację) w prawie wiecznym nie tylko

⁶ Zob. przykładowo: *S. th.*, I-II, q. 90 pr.; *S. th.*, I-II, q. 90, a. 1 (tu dominuje sformułowanie *aliquid rationis*). Sformułowanie *ordinatio rationis* pojawia się w *S. th.*, I-II, q. 90, a. 4, resp. Natomiast termin *dictamen rationis* odnaleźć można w *S. th.*, I-II, q. 91, a. 1, resp., *S. th.*, I-II, q. 91, a. 3, resp. (w obydwu fragmentach jako *dictamen practicae rationis*), *S. th.*, I-II, q. 91, a. 3, arg. 3, *S. th.*, I-II, q. 91, a. 4, arg. 2 (w obydwu fragmentach jako *dictamen humanae rationis*), *S. th.*, I-II, q. 91, a. 3, ad 1 (*dictamen rationis divinae*). Szerzej na temat racjonalnego charakteru prawa w koncepcji Akwinaty, zob.: Cz. Martyniak, *Dziela*, s. 27-33; F. Di Blasi, *Law as 'Act of Reason' and 'Command'*, „Nova et Vetera” 4/3 (2006), s. 515-528; M. Łuszczynska, *Ubi ratio, ibi ius*, s. 90-93; P. Roszak, J. Wólkowski, *Istota prawa według św. Tomasza z Akwinu*, s. 43-44.

⁷ Zob. Cz. Martyniak, *Dziela*, s. 29. Szczególnie interesujące w kontekście rozumienia prawa jako „aktu rozumu” (*actus rationis*) zestawionego jednak z prawem jako wyrazem kompetencji władczych (*imperium*) są wywody F. Di Blasi, *Law as 'Act of Reason' and 'Command'*, s. 523 i n.

⁸ Zob. *S. th.*, I-II, q. 90, a. 1, ad 1, a także *S. th.*, I-II, q. 90, a. 3, ad 1 oraz F. Di Blasi, *Law as 'Act of Reason' and 'Command'*, s. 527-528.

⁹ Por. A. Andrzejuk, *Prawo naturalne w ujęciu św. Tomasza z Akwinu*, „Kultura Prawna”, 2/1 (2019), s. 13-34 (w szczególności uwagi Autora na s. 19-20).

¹⁰ F. Daguët, *Mysł polityczna św. Tomasza z Akwinu*, tłum. T. Pękala, Warszawa 2021, s. 372.

¹¹ *S. th.*, I-II, q. 91, a. 2, resp.

¹² *S. th.*, I-II, q. 91, a. 1, ad 3.

w sensie przedmiotowym (jako swoisty „wycinek” prawa wiecznego, będącego Bożym zamysłem odnoszącym się do porządku wszechrzeczy), ale również przyczynowo-skutkowym, gdyż wedle Akwinaty to Bóg jest twórcą i dawcą, a więc przyczyną, prawa naturalnego.

Natomiast sformułowanie *legem facere* ma charakter bardziej techniczny, odnosząc się do sposobu tworzenia prawa, który będzie nieco różnił się

w przypadku legislatora będącego pojedynczą osobą od sytuacji, w której podmiot prawodawczy stanowi jakaś grupa osób (różnego rodzaju zgromadzenia prawodawcze)¹³. Oznacza więc sposób urzeczywistniania aktu rozumu poprzez nadawanie mu postaci konkretnego nakazu lub zakazu postępowania, który funkcjonuje w określonym miejscu i czasie oraz przybiera konkretną formę.

II. Cechy podmiotu legitymowanego do tworzenia prawa.

Działalność prawotwórcza a funkcjonujący w danej wspólnocie politycznej model ustrojowy

Przechodząc do szczegółowej analizy *S. th.* I-II, q. 90, a. 3 – jedynie dla porządku – wskazać należy, że struktura omawianego artykułu pozostaje typowa dla rozważań Akwinaty. Wpierw podane są zatem trzy argumenty (zarzuty), które następnie – poprzez stosowanie metody scholastycznej – mają zostać obalone. Następnie następuje kontrargument (*sed contra*) oraz osnowa artykułu („odpowiedź” od słów *respondeo dicendum* lub *corpus articuli*). Dalej odnajdujemy odpowiedź na postawione na wstępie zarzuty¹⁴. Jak zauważa P. Roszak, ten

sposób konstruowania przez Akwinatę poszczególnych zagadnień „ma pomóc ustalić właściwą interpretację i poprawne rozumienie autorytetów, aby rozwiązać wątpliwość (*dubium*) pojawiającą się przy pierwszym kontakcie z tekstem”¹⁵.

W zarzutach sformułowanych w omawianym artykule na różne sposoby wykazuje się, że każdy może stanowić prawo (*quilibet potest facere legem*). Wpierw św. Tomasz cytuje fragment z listu św. Pawła do Rzymian, w którym Apostoł Narodów wskazuje, że „gdy poganie, którzy Prawa nie mają, idąc za

¹³ Por. w szczególności: Cz. Martyniak, *Obiektywna podstawa prawa według św. Tomasza z Akwinu*, s. 35, gdzie Autor pisze, że przyczyną sprawczą prawa jest władza publiczna, co jednak dotyczy może zarówno osób fizycznych, jak i „zbiorowych”. Jakkolwiek zatem Martyniak wprost nie odnosi się do rozróżnienia terminologicznego między *causa legis* i *legem facere*, to wydaje się, że przyjmuje on podobne założenie bliskoznaczności obydwu zwrotów.

¹⁴ Bardziej szczegółowo strukturę artykułów, jako podstawowych elementów składających się na *Summę teologii*, omawia M. Łuszczczyńska, *Ubi ratio, ibi ius*, s. 33. Warto odesłać również do wnikliwej analizy znaczenia struktury *quaestiones* w *Summie teologii* autorstwa P.M. Candlera (Jr.): *Reading Immemorally. The Quaestio and the Paragraph in the „Summa Theologiae”*, „American Catholic Philosophical Quarterly” 78/4 (2004), s. 531-557.

¹⁵ P. Roszak, *Autorytet a poszukiwanie mądrości: wokół konceptu „auctoritas” w teologii św. Tomasza z Akwinu*, „Człowiek w Kulturze” 22 (2011/2012), s. 72.

naturą, czynią to, co Prawo nakazuje, chociaż Prawa nie mają, sami dla siebie są Prawem”¹⁶. Oznaczać by to miało, iż „każdy sobie może tworzyć prawa” (*quilibet potest facere sibi legem*)¹⁷. Pozornie zatem można byłoby przyjąć, że wedle św. Pawła każdy człowiek, niezależnie od afiliacji konfesyjnej, bo z samej swej natury, może sam dla siebie ustalać wiążące normy postępowania. Oznaczałoby to oczywiście akceptację moralnego relatywizmu w najpełniejszym możliwym znaczeniu.

W dalszej kolejności pojawia się argument oparty na autorytecie Arystotelesa, który w *Etyce nikomachejskiej* wskazuje, że zamiarem prawodawcy jest prowadzenie człowieka do cnoty (*intentio legislatoris est ut inducat hominem ad virtutem*). Wynikać z tego miałyby, że każdy byt racjonalny może stanowić prawa, gdyż „każdy człowiek może wieść drugiego ku cnotcie” (*quilibet homo potest alium inducere ad virtutem*)¹⁸. Tym razem nie chodzi o postulowanie moralnego relatywizmu, a raczej o swoiste wyniesienie każdej jednostki do roli prawodawcy, który wprawdzie związany jest prawem wyższego rzędu, a zatem prawem wiecznym i naturalnym, lecz jednocześnie zachowuje kompeten-

cję do stanowienia bardzo specyficznie pojętych norm prawa ludzkiego, a to mianowicie takich, które po pierwsze pozbawione są sankcji publicznej (*leges imperfectae*), a po drugie adresowane są do konkretnej jednostki. W tym zatem wypadku doszłoby do dekompozycji samego pojęcia prawa, które stałoby się zbiorem indywidualnie adresowanych dyrektyw pochodzących od współobywateli.

Równie ciekawy jest trzeci argument. Pojawia się w nim analogia między władcą (*princeps civitatis*), który rządzi danym państwem, a ojcem rodziny (*pater familias*), który analogicznie do władcy zarządza wspólnotą niższego rzędu. A zatem tak, jak władca może stanowić prawa dla wspólnoty obywatelskiej (*princeps civitatis potest legem in civitate facere*), tak i ojciec może stanowić prawa dla wspólnoty domowej (*pater familias potest in sua domo facere legem*)¹⁹. Zagadnienie to wydaje się szczególnie interesujące, ponieważ ukazuje kontekst społeczno-polityczny epoki, w której żył św. Tomasz. Pozycja „ojca rodziny” (*pater familias*) może być bowiem rozpatrywana nie tylko w kontekście drobnych wspólnot rodzinnych²⁰, ale przede wszystkim przez pryzmat

¹⁶ Rz 2,14.

¹⁷ *S. th.*, I-II, q. 90, a. 3, arg. 1.

¹⁸ *S. th.*, I-II, q. 90, a. 3, arg. 2. O ile nie oznaczono inaczej wszystkie tłumaczenia pochodzą od autora.

¹⁹ *S. th.*, I-II, q. 90, a. 3, arg. 3.

²⁰ W tradycji rzymskiej *pater familias* stał na czele tzw. rodziny agnacyjnej (agnacyjnej), tj. takiej, która opierała się wyłącznie na podległości władzy zwierzchnikowi familijnemu. Natomiast zasadniczo indyferentne pozostawało istnienie naturalnego pokrewieństwa między członkami rodziny. Z tego też względu szersze niż współcześnie było samo pojęcie rodziny, które obejmowało również niewolników oraz inne składniki majątkowe. Zob. B. Zalewski, *Humanitas w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego. Religia – polityka – prawo*, Lublin 2021, s. 109. Do kompetencji ojca rodziny w sferze władztwa nad dziećmi podległymi jego władzy (mażeńskimi oraz przysposobionymi) należało tzw. prawo życia i śmierci (*ius vitae ac necis*), a także prawo do porzucenia dzieci

aspiracji przywódców możnowładczych rodów, którzy w realiach rozdrobnienia feudalnego i prawnego partykularyzmu rościli sobie kompetencję do stanowienia praw.

Dalej Akwinata formułuje kontrargument (*sed contra*), w którym przywołuje fragment z *Etymologii* św. Izydora z Sewilli (zm. 636), w którym zdefiniowana została ustawa (*lex*). Jak pisał Izydor, „ustawa to rozporządzenie ludu, wedle którego starszyzna wspólnie z plebem coś usankcjonowały” (*lex est constitutio populi, secundum quam maiores natu simul cum plebibus aliquid sanxerunt*)²¹. Po przytoczeniu tej definicji, św. Tomasz zwraca uwagę, że została ona także recypowana do Dekretu Gracjana²², a zatem źródła prawa kanonicznego o ogromnym autorytecie. Natomiast należy zauważyć, że Doktor Anielski nie zdecydował się na przytoczenie definicji terminu *lex* zawartej w znanych mu *Digestach Justyniańskich*. Autorem jej był rzymski jurysta Papinian, który wskazywał, że ustawa (*lex*) jest „powszechną regułą, zaakceptowaną przez znawców [prawa], przeciwdziałaniem przestępstwu popełnianym umyślnie lub przez niewiedzę, powszechnym zobowiązaniem państwa” (*commune praeceptum, viro-*

rum prudentium consultum, delictorum quae sponte vel ignorantia contrahuntur coercitio, communis rei publicae sponsio)²³. Odrzucona została również stosunkowo zbliżona do izydoriańskiej definicja ustawy zachowana w *Instytucjach Justyniańskich*, wedle których „ustawa jest tym, co lud rzymski ustanawiał na wniosek senatorskiego urzędnika, na przykład konsula” (*lex est quod populus Romanus senatorio magistratu interrogante, veluti consule, constituebat*)²⁴.

Wykorzystanie przez św. Tomasza definicji sformułowanej w *Etymologiach* Izydora z Sewilli może wydawać się zaskakujące. Przede wszystkim pozostaje ona zawężająca względem generalnego znaczenia pojęcia *lex*, którym posługuje się Akwinata. Święty Izydor bowiem podkreślał, że ustawa stanowi wyłącznie akt spisany (*lex est constitutio scripta*)²⁵, który odróżnić należy wyraźnie od przekazywanego ustnie zwyczaju. Biskup Sewilli wskazywał też, że etymologicznie termin *lex* wywodzi się od *legere*, tj. czytać²⁶. Źródłostów ma oczywiście potwierdzać tezę, że słowo *lex* odnosi się wyłącznie do aktów prawa spisanego. Akwinata sam zresztą powołuje się na etymologię zaproponowaną przez św. Izydora w kolejnym artykule tej samej kwestii²⁷.

(*ius exponendi*) lub ich sprzedaży (*ius vendendi*) oraz wyrażania zgody na zawarcie przez nie małżeństwa (a niekiedy także o zerwaniu takiego małżeństwa). Tamże, s. 107-108 (tam też odwołania do dalszej literatury). Rzymianie nigdy jednak nie uważali, by *pater familias* miał w ramach swoich uprawnień kompetencję do stanowienia praw (choćby w sensie wiążącym wyłącznie rodzinę).

²¹ *S. th.*, I-II, q. 90, a. 3, s.c.; *Isid., Etym.* 5, 10, 1.

²² *Decretum*, dist. II, c. 1.

²³ D. 1, 3, 1. Tłum. za: A. Tarwacka, *O ustawach, uchwałach senatu i zakorzenionym zwyczaju – 3 tytuł 1 księgi Digestów: tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze” 4/2 (2004), s. 257.

²⁴ I. 1, 2, 4. Tłum. za: *Instytucje Justyniańskie*, T. Palmirski (red.), Warszawa 2022, s. 61.

²⁵ *Isid., Etym.* 5, 3, 2.

²⁶ Tamże.

²⁷ Zob. *S. th.*, I-II, q. 90, a. 4, ad 3.

Nie oznacza to jednak w żadnym wypadku, że termin *lex* w rozważaniach św. Tomasza podejmowanych w omawianym artykule, może zostać zawężony wyłącznie do technicznego znaczenia, zgodnie z którym chodzić by miało o akt prawa pisanego. Tego rodzaju zawężenie dopuszczalne jest tylko w odniesieniu do aktów prawa ludzkiego i wyłącznie z tego zawężenia są prawo wieczne, naturalne oraz Boże. Definicję Izydora należy zatem odczytywać w kontekście determinowanym układem *Summy teologii*, a w oderwaniu od *Etymologii*²⁸. Tym samym zawarte w analizowanym artykule rozważania odnoszą się również do prawa wiecznego, naturalnego i Bożego. W przypadku tych trzech rodzajów praw ich twórcą, dawcą i ostateczną przyczyną jest sam Bóg. Dokładniej wyjaśnia to św. Tomasz w następnej kwestii, która dotyczy właśnie różnorodności praw. Przykładowo odnośnie do prawa wiecznego (*lex aeterna*) Akwinata podkreśla, że:

S. th., I-II, q. 91, a. 1, resp.: (...) *nihil est aliud lex quam quoddam dictamen practicae rationis in principe qui gubernat aliquam communitatem perfectam. Manifestum est autem, supposito quod mundus divina providentia regatur, ut in primo habitum est, quod tota communitas universi gubernatur ratione divina. Et ideo ipsa*

ratio gubernationis rerum in Deo sicut in principe universitatis existens, legis habet rationem.

Tłumaczenie: „(...) prawo jest niczym innym jak orzeczeniem rozumu praktycznego pochodzącym od tego, kto włada jakąś doskonałą wspólnotą. Jasną jest więc supozycja, że świat rządzony jest opatrnością Bożą, jak ustalono w pierwszej [części *Summy teologii*], gdyż cała wspólnota wszechrzeczy podlega władzy rozumu Bożego. Stąd też sam Boży zamysł władania wszechrzeczą, jako zasada istnienia świata, ma walor prawa”.

Bóg jest zatem pierwszym, najwyższym prawodawcą, przyczyną istnienia wszelkiego prawa. Zwrot *causa legis* odnosić się może również do wszelkich innych niż prawo wieczne rodzajów praw, których bytowanie (a więc moc obowiązująca) zależy tylko od stopnia partycypacji w prawie wiecznym. Jakkolwiek zagadnienie to dokładniej wyjaśnione zostało w *S. th.*, I-II, q. 91, to należy zwrócić uwagę, że już w treści omawianego artykułu odnajdziemy ponowne odwołanie do listu św. Pawła do Rzymian, gdzie wskazuje się, że prawo naturalne wpisane jest w serca pogan²⁹. W tym sensie prawodawcą i zarazem „przyczyną prawa” (*causa legis*) jest Bóg jako twórca ludzkiej natury³⁰.

²⁸ W literaturze tomistycznej podkreśla się, że podobnie odczytywać należy niektóre odwołania św. Tomasza do twórczości Ojców Kościoła. Jak wskazuje P. Roszak, Akwinata daleki był od „niewolniczego trzymywania się patrystycznej interpretacji”, lecz wpisywał ją „w nowe wymogi swoich czasów, a zwłaszcza w egzegezę uniwersytecką, rządzącą się swoimi prawidłami heurystycznymi, której Tomasz poświęcił szczególne miejsce w swej akademickiej działalności”. P. Roszak, *Autorytet a poszukiwanie mądrości*, s. 87. Podobny zabieg stosuje Doktor Anielski i w przypadku przytoczonej definicji terminu *lex*, którą sformułował Izydor z Sewilli.

²⁹ Zob. *S. th.*, I-II, q. 90, a. 3, ad 1 oraz Rz 2,14.

³⁰ Por. J. Donnelly, *Natural Law and Right in Aquinas' Political Thought*, s. 521.

Trzeba też podkreślić, że odwołanie się do definicji ustawy, zaproponowanej przez Izydora z Sewilli nie stanowi bynajmniej próby podkreślenia walorów ustroju demokratycznego przez Akwinatę. Doktor Anielski doskonale orientował się w treści *Digestów Justyniańskich* i znał zasadę sformułowaną przez jurystę Ulpiana, który stwierdził, że to, co postanowi *princeps* ma moc równą ustawie (*quod principi placuit, legis habet vigorem*)³¹. Izydoriańska definicja terminu *lex* powinna być więc odczytywana w określonym kontekście historycznym. Na przełom XII i XIII wieku przypada odrodzenie się zainteresowania prawem rzymskim w Europie, związane z działalnością wybitnych uczonych prawników, znanych jako glosatorowie. Akwinata rozumie zatem termin ustawy nie tylko przez pryzmat *Etymologii*, ale również księgi I *Digestów*, co zresztą wyraźnie potwierdzają wywody zawarte w *Summie teologii*. Święty Tomasz bowiem odwołuje się do pojęcia *princeps civitatis*, co wedle ówczesnych teorii jurydycznych i koncepcji ustrojowych oznaczało nie tylko cesarza, ale również każdego innego władcę, a nawet instytucje republikańskie. Wprawdzie na przełomie XIII i XIV wieku problem relacji między władzą cesarską i królewską był wciąż dyskutowany, republiki zaś należały do rzadkości, jednak – jak pisze Kenneth Pennington – termin „*princeps* był (...) wielobarwną szatą, której kolory zmieniały odcień i głębie

w zależności od czasów i właścicieli. Juryści nadawali ten tytuł cesarzowi, królowi, miastom-państwom”³². Podobnie jest w przypadku św. Tomasza współczesnego takim średniowiecznym jurystom, jak Azon oraz Akursjusz.

Zawarte w *Summie teologii* uwagi na temat podmiotu legitymowanego do stanowienia praw odnoszą się zatem do wszystkich „dobrych” form ustrojowych, zarówno opartych na jednowładztwie (monarchia), jak i rządach większej grupy osób (arystokracja oraz politeja). Potwierdzenie tej tezy odnajdujemy w odpowiedzi na drugi ze sformułowanych przez św. Tomasza zarzutów, w którym wskazuje on, że prawa stanowić może „mnogość lub osoba publiczna” (*multitudo vel persona publica*)³³. Odrzucone zostają przez Akwinatę prawny partykularyzm feudalny oraz postrzeganie państwa jako prywatnej własności monarchy. Ujawnia się to nie tylko w dopuszczalności stanowienia prawa przez różnorodne podmioty funkcjonujące w ramach rozmaitych form ustrojowych (w tym przez zgromadzenia republikańskie), ale również w wyraźnym odrzuceniu kompetencji prawodawczych ojców rodzin czy raczej głów rodów rycerskich lub arystokratycznych. W odpowiedzi na trzeci zarzut Akwinata podkreśla zatem, że „ten, kto włada jakąś rodziną, może wydawać jakieś zalecenia lub statuty, nie takie jednak, które mają właściwy walor prawa” (*ille qui gubernat aliquam fami-*

³¹ D. 1, 4, 1. Św. Tomasz z Akwinu przytacza wprost formułę: *quod principi placuit, legis habet vigorem* w: *S. th.* I-II, q. 90, a. 1, arg. 3.

³² K. Pennington, *Władca i prawo (1200–1600). Suwerenność monarchy a prawa poddanych w zachodnioeuropejskiej tradycji prawnej*, tłum. A. Pysiak, Warszawa 2012, s. 43.

³³ *S. th.*, I-II, q. 90, a. 3, ad 2.

*liam, potest quidem facere aliqua praecepta vel statuta; non tamen quae proprie habent rationem legis*³⁴. Jak można wnosić z dotychczasowych rozważań, kontekst historyczny oraz dokładna egzegeza

wywodów Akwinaty stanowią dowód na uniwersalność jego przesłania, które aktualizuje się w każdym przyjętym przez doczesną wspólnotę polityczną modelu ustrojowym³⁵.

III. Działalność prawodawcza a służba dobru wspólnemu

Na koniec warto poświęcić kilka słów istotnej kwestii znaczenia aksjologii dla legitymacji do stanowienia praw. Święty Tomasz z Akwinu odrzuca czysto formalną perspektywę na kompetencje prawodawcze. Nie wystarczy zatem, by władca był ustanowiony legalnie (wskutek zgodnego z prawem dziedziczenia, elekcji, *etc.*), aby stanowić prawa rozumiane w sensie właściwym Akwinacie. Wynika to jasno przede wszystkim z osnowy analizowanego artykułu. Wskazuje się w niej, iż skoro prawo prowadzić ma do dobra wspólnego, to kierować do niego winien ten, kto cel taki w istocie (a zatem realnie, faktycznie) realizuje. Ujmuje to św. Tomasz w następujących słowach:

S. th. I-II, q. 90, a. 3, resp.: *Respondeo dicendum quod lex proprie, primo et principaliter respicit ordinem ad bonum commune. Ordinare autem aliquid in bonum commune est vel totius multitudinis, vel alicuius gerentis vicem totius multitudinis. Et ideo condere legem vel pertinet ad totam multitudinem, vel pertinet ad personam publicam quae totius multitudinis*

curam habet. Quia et in omnibus aliis ordinare in finem est eius cuius est proprius ille finis.

Tłumaczenie: „W odpowiedzi stwierdzam, że właściwie rozumiane prawo przede wszystkim uwzględniać ma na celu dobro wspólne. Kierowanie zaś do dobra wspólnego przynależne jest bądź to całej wspólnotie, bądź też komuś działającemu w imię całej wspólnoty. Stąd stanowienie prawa należy do całej wspólnoty lub do osoby, która ma pieczę nad wspólnotą. Gdyż i we wszystkich innych [sprawach] prowadzenie do celu jest powierzone temu, komu cel ten jest właściwy”.

Prawa ludzkie (pozytywne) mogą być ustanawiane wyłącznie przez tego, kto ma pieczę (*cura*) nad wspólnotą polityczną (*civitas*). To właśnie *civitas* stanowi tu pojęcie kluczowe, oznacza bowiem wspólnotę doskonałą w wymiarze doczesnym (*civitas autem est communitas perfecta*)³⁶. Konieczne jest zatem ustalenie, kiedy stwierdzić można, że dana wspólnota (*communitas*) ma charakter polityczny i stanowi *civitas*³⁷.

³⁴ S. th., I-II, q. 90, a. 3, ad 2.

³⁵ Do podobnych wniosków dochodzą P. Roszak i J. Wólkowski: *Istota prawa według św. Tomasza z Akwinu*, s. 45.

³⁶ S. th., I-II, q. 90, a. 3, ad 3.

³⁷ Szerzej na ten temat, zob.: B. Zalewski, *Św. Tomasza z Akwinu koncepcja wspólnoty politycznej – o potrzebie władzy praworządnej*, „Kultura Prawna” 2/1 (2019), s. 63-77.

Wedle antropologicznej wizji przyjętej przez Akwinatę, natura ludzka została ukształtowana przez Stworzyciela jako społeczna (*animal sociale et politicum*), a zatem człowiek z natury jest powołany do życia wspólnotowego (*in multitudine vivens*)³⁸. Dla Doktora Anielskiego jest to podstawowe założenie antropologiczne, którego potwierdzenie odnajdował zarówno w treści objawienia³⁹, jak i w filozofii Arystotelesa⁴⁰. Kluczowe jest jednak rozróżnienie między jakąkolwiek ludzką *communitas*, a *civitas*, tj. taką *communitas*, która ma charakter polityczny. W twórczości Tomaszowej pierwszym warunkiem zaistnienia wspólnoty politycznej jest wolność (*libertas*). Akwinata bazował w tym względzie na koncepcji rozróżnienia władzy politycznej oraz despotycznej, którą zaproponował Arystoteles. Grecki filozof wyraźnie odróżnił władzę sprawowaną nad *polis* od władzy nad niewolnikami⁴¹. Stagiryta twierdził więc, że władza nad niewolnikami ma cha-

rakter despotyczny, władza zaś nad wolnymi – polityczny⁴². Również u św. Tomasza wspólnota polityczna to jedynie wspólnota ludzi wolnych⁴³, a zatem takich, którzy wiedzeni są przez ustanowioną legalnie władzę ku dobru wspólnemu (*bonum commune*)⁴⁴.

Należy też wskazać, że w myśli Tomaszowej wspólnota polityczna, to wspólnota racjonalnie uporządkowana, co determinuje konieczność istnienia jakiejś władzy zwierzchniej, wiodącej wspólnotę do właściwego jej celu⁴⁵. Natomiast instrumentem właściwym do kierowania wspólnotą jest stanowienie praw. Stąd też tożsamy jest cel wspólnoty politycznej i cel prawa. Jest to dobro wspólne. To właśnie władza publiczna dysponuje należytymi środkami, by prawidłowo, a więc opierając się na racjonalnych przesłankach, zidentyfikować optymalne sposoby osiągnięcia dobra wspólnego w różnorodnych jego aspektach⁴⁶. Stąd sam akt rozumu prawodawcy – identyfikacja sposobu re-

³⁸ *De regno* lib. 1, cap. 1, n. 2. Zob. również: F. Daguët, *Myśl polityczna św. Tomasza z Akwinu*, s. 177 i n.

³⁹ Rdz 1,27-31.

⁴⁰ Arystoteles, *Polityka* I, 1, 9.

⁴¹ Zob. tamże, I, 2.

⁴² Tamże, I, 2, 11.

⁴³ Zob. A. Machowski, *Teologia polityczna św. Tomasza z Akwinu. Antropologiczno-etyczna interpretacja traktatu De regno*, Toruń 2011, s. 153 i n.; J. Bartyzel, *Św. Tomasz z Akwinu koncepcja władzy i wspólnoty politycznej (aspekt metapolityczny w świetle czterech pierwszych rozdziałów De regno)*, w: W. Koehler, W. Kudyba, J. Sikora (red.), *Literatura – kultura religijna – polskość. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr hab. Krzysztofowi Dybciakowi w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa 2015, s. 98.

⁴⁴ *De regno* lib. 1, cap. 2, n. 2.

⁴⁵ Tamże, lib. 1, cap. 1 n. 5.

⁴⁶ Obrazowo opisuje tę kwestię Martyniak, który stwierdza, że pojęcie *lex* w filozofii Tomaszowej „zakłada u ustawodawcy upodobanie w dobru powszechnym (*simplex volitio*), chęć urzeczywistnienia tego dobra (*intentio finalis*), zgodę na zatwierdzenie i pragnienie środków ustawodawczych jako środków urzeczywistnienia (*consensus*), wreszcie wybór takiej a takiej reglamentacji, stanowiącej w owej chwili projekt ustawy, ideę, którą kieruje się ustawodawca przy wypracowaniu ustawy”. Cz. Martyniak, *Dziela*, s. 31. Zob. także: M. Łuszczynska, *Ubi ratio, ibi ius*, s. 98.

gulowania danego zjawiska w sposób służący dobru wspólnemu – może być uznawany za *causa legis*. Natomiast *legem facere* byłyby to wszelkie czynności, które wiążą się z ustanowieniem danego prawa i jego promulgacją (np. podjęcie stosownej uchwały zgromadzenia prawodawczego obradującego wedle konkretnej procedury i dalsze czynności techniczne).

Racjonalność działalności prawotwórczej i jej zdeterminowanie koniecznością uwzględniania celu prawa, jakim jest *bonum commune*, ma określone konsekwencje dla doczesnej rzeczywistości politycznej. W tym kontekście akcentuje się przede wszystkim ciążący na prawodawcy pozytywny obowiązek stanowienia prawa zgodnego z prawem naturalnym, a tym samym z prawem wiecznym. Jak podkreśla M. Łuszczzyńska, „[s]tanowienie litery prawa sprzecznie z prawem naturalnym, a tym samym w opozycji do prawa wiecznego, lub nadużywanie uprawnień przez

legislatora może stanowić podstawę do odebrania mu władzy⁴⁷. Natomiast Daguet wskazuje, że „sztuka stanowienia prawa, *ius facere*, która leży u podstaw odnowy prawa za czasów Tomasza, ma na celu uczynienie prawa nie nową techniką wyrażania siły suwerena, ale raczej ustanowieniem rzeczywiście politycznej struktury państwa⁴⁸.

Dostrzegalne jest zatem, że działalność prawotwórcza jest, wedle Akwinaty, niczym innym jak służbą dobru wspólnemu, stanowiąc jeden z aspektów sprawowania pieczy nad *civitas*. Władza publiczna stanowi zatem prawo tylko o tyle, o ile jej działania są racjonalne i mają na celu realizację dobra powszechnego. W innym przypadku efekty podejmowanych przez nią działań legislacyjnych mają jedynie charakter nakazów o pozornych cechach prawa, nie będąc jednak prawem w istocie. Brak im tym samym mocy obowiązującej – nie wiążą one człowieka w jego sumieniu.

IV. Wnioski

Cały przeprowadzony wywód prowadzi do konstatacji, iż kryterium formalne, zawarte w Tomaszowej definicji prawa, nie jest aksjologicznie indyferentne. Innymi słowy, legalność władzy prawodawczej oceniana jest przez pryzmat sądów aksjologicznych mających za przedmiot działania tej władzy; sama realizacja przesłanek formalnych (nabywanie władzy w drodze dziedziczenia czy też prawidłowo dokonanego wy-

boru) jest niewystarczająca. Jakkolwiek zatem możemy wyróżnić w definicji prawa, podanej przez św. Tomasza, elementy materialne i formalne, to zawsze musimy pamiętać, że stanowią one integralną i logicznie sprzężoną całość o określonej treści aksjologicznej, którą determinuje z jednej strony racjonalizm, z drugiej zaś dążenie do określonego celu, jakim jest dobro wspólne. Odpowiadając zatem na pytanie, kto wedle

⁴⁷ M. Łuszczzyńska, *Ubi ratio, ibi ius*, s. 99.

⁴⁸ F. Daguet, *Mysł polityczna św. Tomasza z Akwinu*, s. 376.

Akwinyty może stanowić prawa należałoby powiedzieć, że przynależy to do kompetencji legalnie ustanowionej zwierzchniej władzy publicznej, lecz tylko takiej, która w swoich działaniach rzeczywiście realizuje dobro wspólne.

W ten sposób św. Tomasz z Akwinu antycypuje niejako tzw. materialne koncepcje praworządności. Ukazuje to uniwersalność i ponadczasowość Tomaszowej refleksji nad prawem.

Bibliografia

1. Andrzejuk A., *Prawo naturalne w ujęciu św. Tomasza z Akwinu*, „Kultura Prawna” 2/1 (2019), s. 13-34.
2. Bartyzel J., *Św. Tomasz z Akwinu koncepcja władzy i wspólnoty politycznej (aspekt metapolityczny w świetle czterech pierwszych rozdziałów De regno)*, w: W. Koehler, W. Kudyba, J. Sikora (red.), *Literatura – kultura religijna – polskość. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr hab. Krzysztofowi Dybciakowi w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa 2015, s. 95-114.
3. Blasi F. Di, *Law as „Act of Reason” and „Command”*, „Nova et Vetera” 4/3 (2006), s. 515-528.
4. Candler P.M. (Jr.), *Reading Immemorially. The Quaestio and the Paragraph in the „Summa Theologiae”*, „American Catholic Philosophical Quarterly” 78/4 (2004), s. 531-557.
5. Daguet F., *Mysł polityczna św. Tomasza z Akwinu*, tłum. T. Pękala, Warszawa 2021.
6. Donnelly J., *Natural Law and Right in Aquinas’ Political Thought*, „Political Research Quarterly” 33/4 (1980), s. 520-535.
7. *Institucje Justyniańskie*, T. Palmirski (red.), Warszawa 2022.
8. Łuszczynska M., *Ubi ratio, ibi ius. Doktryna prawna świętego Tomasza z Akwinu*, Lublin 2013.
9. Machowski A., *Teologia polityczna św. Tomasza z Akwinu. Antropologiczno-etyczna interpretacja traktatu De regno*, Toruń 2011.
10. Martyniak Cz., *Dzieła*, red. R. Charzyński, M. Wójcik, Lublin 2006.
11. Pennington K., *Władca i prawo (1200–1600). Suwerenność monarchy a prawa poddanych w zachodnioeuropejskiej tradycji prawnej*, tłum. A. Pysiak, Warszawa 2012.
12. Roszak P., *Autorytet a poszukiwanie mądrości: wokół konceptu „auctoritas” w teologii św. Tomasza z Akwinu*, „Człowiek w Kulturze” 22 (2011/2012), s. 67-90.
13. Roszak P., Wólkowski J., *Istota prawa według św. Tomasza z Akwinu*, „Kultura Prawna” 2/1 (2019), s. 37-51.
14. Sondel J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997.
15. Tarwacka A., *O ustawach, uchwałach senatu i zakorzenionym zwyczaju – 3 tytuł I księgi Digestów: tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze” 4/2 (2004), s. 255-271.
16. Zalewski B., *Humanitas w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego. Religia – polityka – prawo*, Lublin 2021.
17. Zalewski B., *Św. Tomasz z Akwinu koncepcja wspólnoty politycznej – o potrzebie władzy praworządnej*, „Kultura Prawna” 2/1 (2019), s. 63-77.

A Legislator According to St. Thomas Aquinas. An Attempt at Exegesis of *Summa theologiae* I-II, q. 90, a.3

Keywords: *lex*, st. Thomas Aquinas, *causa legis*, *legem facere*

The aim of the presented study is to make an exegesis of the deliberations of St. Thomas Aquinas included in *S. th.*, I-II, q. 90, a. 3, and as a result, determining what features, according to the Angelic Doctor, must be met by an entity competent to legislate (*legem facere*) in its essential sense. The problem of the competence to legislate is analyzed by Aquinas as part of his considerations on the essence of law. Among the elements necessary for the existence of law in the proper sense, it is necessary that a given norm of conduct comes from a competent entity - a legally established holder of public authority. Aquinas assesses

the legitimacy of the legislative power through the prism of axiological judgments which examines the activity of public officials; the mere fulfillment of formal conditions (acquisition of authority by way of inheritance or a correctly made election) is insufficient. According to Aquinas, law-making activity is nothing else than the service of the common good, constituting one of the aspects of *cura civitatis*. Therefore, public authority constitutes law only to the extent that its actions are rational and are aimed at the realization of the common good.

Nota o Autorach

Bartosz Adamski – ks. mgr, absolwent Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Toruńskiej. Studia filozoficzno-teologiczne ukończył na Wydziale Teologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, uzyskując tytuł zawodowy magistra teologii na podstawie pracy pt. „*In libertatem vocati*” (Ga 5, 13). *Wolność w Chrystusie w świetle piątego rozdziału „Super Epistolam S. Pauli Apostoli ad Galatas lectura” św. Tomasza z Akwinu*. Za pracę tę otrzymał Nagrodę im. prof. Mieczysława Gogacza (laureat X edycji). Obecnie pełni funkcję prefekta roku propedeutycznego w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Toruńskiej.

Artur Andrzejuk – prof. dr hab., prof. zwyczaj. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, na którego Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej kieruje Katedrą Historii Filozofii. Przewodniczący Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, redaktor naczelny Rocznika Tomistycznego. Autor szeregu publikacji z zakresu filozofii i teologii średniowiecznej, tomizmu, etyki i klasycznej filozofii człowieka. Interesuje się filozofią bytu, antropologią filozoficzną i etyką. Jest uczniem (i następcą na Katedrze) Profesora Mieczysława Gogacza.
Nr ORCID: 0000-0002-7926-4070

Izabella Andrzejuk – dr, wykładowca filozofii w Akademii Białskiej im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, Polskiego Towarzystwa Pedagogiki Filozoficznej oraz redakcji „Rocznika Tomistycznego”. Jest autorką ponad osiemdziesięciu artykułów o tematyce filozoficznej. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół historii filozofii (arystotelizm, tomizm, filozofia polska), etyki, klasycznej teorii człowieka, filozoficznych podstaw mistyki. Napisała książkę pt. *Filozofia przyjaźni. Tomasz z Akwinu* (Warszawa 2007), (wspólnie z Arturem Andrzejukiem) *Tomasz z Akwinu jako etyk* (Warszawa 2021) oraz *Od etyki Arystotelesa do filozofii moralnej Tomasza z Akwinu*, (Warszawa 2021).
Nr ORCID: 0000-0002-4961-2580

Przemysław Artemiuk – ks. prof. ucz., dr hab., teolog fundamentalny, adiunkt na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, wykładowca w Wyższym Seminarium Duchownym w Łomży oraz przewodniczący Stowarzyszenia Teologów Fundamentalnych w Polsce. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Ostatnio opublikował monografię *Kim jest papież w Kościele? Szkice z teologii prymatu* (Płock 2022), a także zredagował tomy studiów *Odcienie polskiego katolicyzmu* (Płock 2022) oraz *Hermeneutyka i apologia. W kręgu myśli teologicznej ks. Henryka Seweryniaka* (Płock 2022).
Nr ORCID: 0000-0001-5337-0329

Jacek Banaś – nauczyciel, etyk; zastępca dyrektora Departamentu Kształcenia Ogólnego i Podstaw Programowych (MEiN).

Magdalena Bejm – magister filologii klasycznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Od 2020 roku asystent dydaktyczny w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, prowadzi lektorat języka łacińskiego i greki starożytnej. Główne kierunki zainteresowań naukowych: mediewistyka, literatura nowołacińska XVI wieku, edytorstwo. Przygotowuje edycję cap. XXXIX-XL *Victoria Deorum, sive veri herois eductio* S.F. Klonowica wraz z komentarzem edytorskim.

Marcin M. Grabowski – absolwent filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Do jego zainteresowań należą metafizyka tomistyczna, historia filozofii starożytnej i chemia organiczna.
Nr ORCID: 0009-0009-1072-2641

Martyna Kozakiewicz – mgr; doktorantka w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie na kierunku nauk teologicznych.

Dawid Lipski – dr; adiunkt w Instytucie Społecznych Podstaw Penitencjarystyki Akademii Wymiaru Sprawiedliwości. Stypendysta Funduszu Stypendialnego i Szkoleniowego (Liechtenstein), Fundacji Lanckorońskich z Brzezia (Londyn) oraz Deutscher Akademischer Austausch Dienst (Kolonja). Redaktor w czasopiśmie „Pro Fide, Rege et Lege” oraz w „Roczniku Tomistycznym”. Nauczyciel dyplomowany etyki w szkole podstawowej i średniej.
Nr ORCID: 0000-0003-2136-0622

Bożena Listkowska – dr, adiunkt w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Ukończyła studia filologiczne na Wydziale Humanistycznym Akademii Bydgoskiej oraz studia filozoficzne na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Doktorat nauk humanistycznych w zakresie filozofii otrzymała na UKSW w wyniku obrony rozprawy pt. *Lowańskie modyfikacje tomizmu tradycyjnego w pracach ks. Piotra Chojnackiego*; wersja książkowa: *Tomizm otwarty Piotra Chojnackiego* (Bydgoszcz 2014). Prowadzi badania nad współczesną filozofią polską. Przedmiotami jej zainteresowań są w szczególności filozofia człowieka i metafizyka. Współredaktor serii książek: *Tomizm polski 1879–1918. Słownik filozofów*, *Tomizm polski 1919–1945. Słownik filozofów* i *Tomizm polski 1946–1965. Słownik filozofów*. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego.
Nr ORCID: 0000-0002-6635-5934

Małgorzata Łuszczynska – dr hab., prof. ucz. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, pracownik w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji UMCS. Jest autorem licznych publikacji naukowych z zakresu filozofii prawa oraz historii doktryn polityczno-prawnych. Zainteresowania naukowe oscylują wokół problematyki społecznej nauki Kościoła katolickiego, tomizmu, myśli politycznej i prawnej średniowiecza, normatywizmu i jego krytyki, rozwoju filozofii prawa w okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce. Członek Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, Polskiego Towarzystwa Myśli Politycznej. Redaktor czasopisma „Annales UMCS sekcja G (Ius)”.
Nr ORCID: 0000-0002-4387-8820

Adam Machowski – ks. dr, wykładowca filozofii i etyki w Akademii Jagiellońskiej w Toruniu. Obronił doktorat z teologii poświęcony moralno-etycznym aspektom *De regno* Tomasza z Akwinu i doktorat z filozofii na Universidad de Navarra zatytułowany *Participatio politica en Tomás de Aquino* będący interpretacją filozofii politycznej Akwinaty zawartej w *Komentarzu do „Polityki”* i w *Sumie teologicznej*. Autor wielu artykułów odnoszących się do doktryny społecznej i politycznej Tomasza z Akwinu. Ostatnio głównym tematem badań są studia komparatystyczne nad sprawnościami moralnymi u Akwinaty i Konfucjusza – książka: *Cnoty społeczne u Konfucjusza i Tomasza z Akwinu. Studium porównawcze nad sprawnościami moralnymi Wschodu i Zachodu*.
Nr ORCID: 0000-0003-0681-0728

Henryk Majkrzak SCJ – doktor habilitowany teologii dogmatycznej, doktor teologii życia wewnętrznego i doktor filozofii człowieka, kierownik Sekcji Filozoficznej Polskiego Towarzystwa Teologicznego oraz członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego i Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, miłośnik dzieł i nauczania św. Augustyna, św. Tomasza z Akwinu i innych doktorów Kościoła. Wieloletni wykładowca w Wyższym Seminarium Misyjnym Księża Sercanów w Stadnikach oraz w różnych uczelniach kościelnych Krakowa i okolic, współpracujący z wieloma czasopismami naukowymi, autor ponad 140 publikacji, w tym 18 książek. Swoją działalnością wspiera rodzinę, patriotyzm i pamięć o Żołnierzach Wyklętych, czyli Niezłomnych.

Konstanty J. Milancej – student filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Do jego zainteresowań należą historia scholastycznej filozofii naturalnej i metafizyki.

Nr ORCID: 0009-0000-9575-8217

Valentine Aghoghophia Ovie – ks. mgr, związany z Zakonem św. Augustyna w prowincji nigeryjskiej (urodził się w Lagos w Nigerii). W 2012 roku uzyskał na Uniwersytecie św. Tomasza z Akwinu w Makurdi w stanie Benue licencjat z filozofii, a w 2017 roku na Uniwersytecie św. Augustyna w Jos, w stanie Plateau licencjat z teologii. Pogłębiając swoje naukowe zainteresowania studiował teologię uzyskując w 2022 roku na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie tytuł magistra teologii dogmatycznej. Obecnie kończy swoją rozprawę doktorską z teologii dogmatycznej. Ponadto od sześciu lat pracuje jako wikariusz w Archidiecezji Warszawskiej, zajmując się anglojęzyczną społecznością katolicką. Publikuje artykuły na tematy teologiczne związane z angelologią, kosmogonią, mariologią i epistemologią.

Tomasz Pawlikowski – dr hab., pracownik naukowy w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy – Bibliotece Głównej Województwa Mazowieckiego. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Opublikował kilkadziesiąt tekstów naukowych w formie artykułów, recenzji lub monografii, głównie z zakresu filozofii, z których największe znaczenie ma książka *Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu* (2013). Jest ponadto autorem 127 haseł w Powszechnej Encyklopedii Filozofii i 32 w Encyklopedii Filozofii Polskiej. Podejmuje także tematy związane z historią księgozbiorów.

Nr ORCID: 0000-0003-0618-611X

Ewa Agnieszka Pichola – dr, absolwentka Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Doktorat z filozofii obroniła w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego na podstawie rozprawy, w której analizowała dorobek Dietricha von Hildebranda z perspektywy obecności wątków modernistycznych w jego pismach. Interesuje się zagadnieniami z pogranicza metafizyki i psychologii, a szczególnie filozoficznymi podstawami koncepcji psychologicznych oraz antropologicznymi aspektami prawdy.
Nr ORCID: 0000-0001-6078-7384

Magdalena Płotka – dr hab., profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Pełni funkcję z-cy dyrektora Instytutu Filozofii oraz z-cy przewodniczącego Rady Dyscypliny Filozofia. Jest ponadto z-cą redaktora naczelnego Rocznika Tomistycznego i członkiem Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Zainteresowania naukowe M. Płotki skupiają się wokół średniowiecznej filozofii praktycznej, historii filozofii polskiej w XV i XVI wieku, paleografii łacińskiej oraz filozofii współczesnej. Jest autorką książek: *Metafizyka i semantyka. Filozofia Jana Wersora* (Warszawa, 2013), *Filozofia jako praktyka. Myśl krakowskiego praktycyzmu w XV i XVI wieku* (Warszawa 2016) oraz *Tomasz z Akwinu o przyjemności*, (Warszawa 2021). Publikuje w „Rocznikach Filozoficznych”, „Edukacji filozoficznej”, „Filo-sofiji”, „Roczniku Tomistycznym” i in.
Nr ORCID: 0000-0002-6993-2178

Dominika Rejewska – studentka filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Pracę dyplomową poświęca zagadnieniom ontologii dzieła sztuki u Hansa-Georga Gadamera.

Jan Siwierski – studiuje na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie oraz na Warszawskim Uniwersytecie Medycznym. Do jego zainteresowań należą metafizyka, logika i filozofia nauki.

Antoni B. Stępień – prof. zw. dr hab., emerytowany profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Głównym przedmiotem jego zainteresowań filozoficznych są trzy dyscypliny: teoria poznania, metafizyka i estetyka. W teorii poznania podejmował: fenomenologiczną analizę deskrypcyjną, dyskusję ze sceptycyzmem oraz obronę możliwości wiedzy koniecznej

dotyczącej świata. Jego teorię poznania określa się mianem fundacjonalistycznej, maksymalistycznej i realistycznej. W metafizyce argumentuje za pochodnością świata od bytu absolutnego, osobowego, nieskończonego, wszechwiedzącego, wszechmocnego i nieskończenie dobrego; za odrębnością substancjalną człowieka w stosunku do innych bytów, w tym za niematerialnością najważniejszych działań umysłu ludzkiego oraz za istnieniem wolnej woli. Tezy te skłaniają go do uznania, że sens życia ludzkiego wykracza poza istnienie w świecie materialnym w takiej formie, w jakiej go teraz znamy. W stosunku do swego stanowiska filozoficznego używa określenia: „tomizm egzystencjalny w niektórych sprawach fenomenologizujący”. W estetyce podlega wpływowi fenomenologii w wydaniu Ingardena, a szczególnie – aksjologii fenomenologicznej. Jest autorem takich prac jak: *Wstęp do filozofii* (5 wydań); *Elementy filozofii*; *Wprowadzenie do metafizyki*; *O metodzie teorii poznania*; *Propedeutyka estetyki* (2 wydania); *Zagadnienie punktu wyjścia w filozofii. Teorie relacji: filozoficzne i logiczne*; *Studia i szkice filozoficzne* (3 tomy).

Bartłomiej Uzar – student Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zainteresowania naukowe oscylują między metafizyką i logiką, zwłaszcza w kontekście scholastycznym, neoscholastycznym i analitycznym. Nr ORCID: 0000-0002-2240-1310

Katarzyna Werkowicz – mgr fizjoterapii i filozofii. Absolwentka studiów licencjackich i magisterskich na Akademii Wychowania Fizycznego oraz na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W jej dorobku, znajdują się prace naukowe z obszaru medycyny i filozofii. Analizowała takie problemy jak: wstyd w relacji lekarz – pacjent oraz antropologia zawarta w polskim Kodeksie Etyki Lekarskiej.

Bartosz Zalewski – dr, adiunkt adiunkt w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Pracę doktorską pt. „*Humanitas*” w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego obronił z wyróżnieniem 2020 roku. Jest członkiem Naukowego Towarzystwa Tomistycznego oraz Polskiego Towarzystwa Historii Prawa. Jego zainteresowania naukowe dotyczą wpływu chrześcijaństwa na prawo rzymskie w okresie późnoantycznym, rzymskiego prawa karnego i jego

receptji w Europie średniowiecznej oraz wczesnonowożytnej, myśli polityczno-prawnej św. Tomasza z Akwinu.

Nr ORCID: 0000-0001-7508-354X

Michał Zembrzusi – dr hab., profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Pełni funkcję Zastępcy Przewodniczącego Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Jest dyrektorem serii wydawniczej „Biblioteka Rocznika Tomistycznego”. Interesuje się problematyką epistemologiczną w starożytności i średniowieczu, a szczególnie problematyką pamięci i teorią intelektu możnościowego i czynnego. Jest współredaktorem książek w serii „Opera Philosophorum Medii Aevii”. W jej ramach w 2012 opublikował autorską monografię zatytułowaną: *Tomasz z Akwinu. Komentarz „O pamięci i przypominaniu”*. W 2019 roku wydał monografię pt. *Filozofia intelektu. Tomasz z Akwinu koncepcja intelektu możnościowego i czynnego*. Jest autorem przekładów: *Tomasz z Akwinu, Komentarz do De hebdomadibus Boecjusza*, (Warszawa 2021) oraz *Tomasz z Akwinu, Kwestia o substancjach duchowych*, (Warszawa 2023).

Nr ORCID: 0000-0003-4647-479X